

УДК 330.101.542

О. М. Майсюра,
здобувач, старший викладач,
Київський університет туризму, економіки і права

СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено основні проблеми функціонування малого підприємства в Україні, причини, які перешкоджають його розвитку, та можливі шляхи їх подолання.

In the article open up the basic problems of functioning of small enterprises in Ukraine, reasons which is hindering their development and possible ways of their overcoming.

Ключові слова: підприємство, бізнес, інновації, зайнятість, ринкова економіка, конкуренція.

Key words: enterprise, innovations, employment, market economy, competition.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Невід'ємною складовою світової ринкової господарської системи є мале підприємство. В економічній науці давно вже стали аксіоматичними поняття що, по-перше, малий бізнес відіграє найважливішу роль при вирішенні задач економічного і соціального розвитку держави, а, по-друге, формування культури підприємництва життєво необхідне для економічного росту і конкурентоспроможності, і, по-третє, що активна державна підтримка розбудови малого бізнесу в майбутньому забезпечує створення більшої кількості робочих місць, збільшує базу оподаткування і ріст національного доходу [2].

Історія підтверджує це, бо свого часу малий бізнес став головною опорою американської нації. Він виконував і надалі виконує роль найбільшого роботодавця, створює нові робочі місця і впроваджує інновації.

Світовий досвід підтверджує, що економіка розвинених країн залежить від того, як працюють маленькі ресторани, магазини, сервісні центри, готелі, туристичні фірми, місцеві фабрики. Малі підприємства займаються виготовленням продукції невеликих серій, сезонного попиту: виробляють деталі,

вузли, компоненти для великих підприємств. Відчутна їх роль також в галузі науково-технічного процесу. Підтвердженням цього є дані про загальний стан розвитку малого і середнього підприємства в найбільш економічно розвинутих країнах світу (табл. 1).

Як бачимо з наведених даних, в провідних державах ринкової економіки у малому підприємстві зайнято більше половини працездатного населення. На одне мале підприємство припадає від 13 до 28 осіб, а частка у виробництві ВВП — 50—67 %.

В усіх розвинутих країнах мале підприємство давно оформилось у самостійні структурні підрозділи малого бізнесу. Такі підприємства є мобільними, маневреними і ефективними з огляду на витрати, вони в своїй діяльності наближені до споживачів (туризм, торгівля, виробництво послуг), спроможні швидко реагувати на зміни попиту і враховувати побажання клієнтів. Створюючи значну кількість робочих місць і займаючи вагомий частку у виробництві валового внутрішнього продукту (ВВП), мале підприємство утворює ядро гарантованої зайнятості більшої частини населення, забезпечує його добробут і відіграє політично ста-

білізуючу роль у суспільстві. [1].

На жаль, в Україні ще не створені умови стабільного розвитку малого підприємства і рівень його досить низький.

Метою нашого дослідження є розкриття особливостей та специфіки розвитку малого підприємства в Україні та з'ясування причин його гальмування, визначення головних напрямів їх подолання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Огляд та узагальнення наукових праць і публікацій, що з'явилися в останні роки, свідчать про велику зацікавленість науковців та практиків бізнесової сфери у вирішенні проблеми малого підприємства на сучасному етапі господарювання в ринкових умовах.

Окремі автори, як Лигоненко Л., Галь В., Мазур О., Кужель О., Кінах А., Костицький В., Дрига С., ґрунтовно оцінюють сучасний стан малого підприємства в Україні. Автори Бобров С.А., Деніга С.З., Уляницька О.В., Захарін А.В., Роговець А.М., Василенко Н.Ф., Кудінов А.С., Микитенко Д.В. розглядають питання покращення кредитування малого підприємства, аналізують шляхи удосконалення системи оподаткування і зниження податкового тиску на підприємстві, акцентують увагу на необхідності підвищення соціального захисту підприємств. Вчені Данишевська Г., Майдерс Х., Разумнова І.І., Мороз О., Бережницька І., Микитюк Є. розкривають особливості розвитку малого і середнього бізнесу в зарубіжних країнах та різних регіонах України. Проблема є актуальною і потребує постійного дослідження та аналізу.

ВИКЛАД ОСНОВНОЇ ПРОБЛЕМИ

Реформування економіки України, перехід від глибокої кризи до динамічного, прогресивного розвитку пов'язане зі становленням високоефективного соціально-орієнтованого ринкового господарства, заснованого на ініціативі людей до підприємництва.

Якщо звернутися до історії, то поняття "підприємство" в науковий обіг вперше увів англійський банкір-економіст Річард Кантільйон (1680—1734), який зробив систематичний аналіз підприємництва. [4]. Він вважав, що підприємство — це особлива економічна функція, де існує елемент ризику. Р. Кантільйон визначив підприємця як людину, яка за певну ціну купує засоби виробництва, щоб виробити продукцію і продати її з метою одержання прибутку; яка, зазнаючи необхідних витрат, не знає, за якими цінами може бути здійснено реалізацію цієї продукції. Підприємцями він вважав людей з нефіксованими прибутками (ремісників, купців, селян та ін.), тобто тих, хто займається економічною діяльністю в умовах нестабільності та непередбаченості цін. Тому основною рисою підприємця Кантільйон вважав готовність до ризику.

Особливе місце в розробці теорії підприємництва посідають праці австро-американського економіста та соціолога Йозефа Шумпетера. "Бути підприємцем, — зауважив він, — означає робити не те, що роблять інші, тобто інновації. Підприємець ламає старий

Таблиця 1. Аналіз розвитку МСП в економічно розвинутих країнах світу [2]

назва країни	кількість МСП		кількість МСП	зайнято в МСП		частина у ВВП
	всього (тис. один.)	на одне підприємств.	на 1000 осіб населення	млн осіб	%	%
США	19 300	13	74	70.2	54	50-52
Італія	3 900	15	68	16.8	73	57-60
Японія	6 450	20	50	39.5	78	52-55
Великобританія	2 630	22	46	13.6	49	50-53
Країни ЄС	15 700	22	45	68	72	63-67
Німеччина	2 290	27	37	18.5	46	50-54
Франція	1 980	28	35	15.2	54	55-62

традиційний кругообіг заради встановлення нового, що забезпечує динамізм економічної системи, щоб бути здібним до виконання підприємницької функції, індивід повинен мати низку специфічних якостей, зокрема гостроту бачення, вміння йти попереду одному, йти новим шляхом, володіти ініціативою, авторитетом, даром передбачення, впливу на інших людей" [6].

Заслугою Шумплетера є творче переосмислення всіх попередніх теоретичних складових і створення власної теорії еволюції суспільного розвитку, в центрі якої він бачив підприємство як "двигун прогресуючого циклічного розвитку цивілізації взагалі" [6].

Дослідженням феномена підприємства науковці світу займаються понад двохсот років.

У Законі України "Про підприємство" визначено, що "підприємство — це самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку [7].

В умовах перехідної ринкової економіки в Україні одним із головних чинників створення повноцінного ринкового середовища є формування та розвиток малого, середнього і великого підприємства. Але, на відміну від двох останніх, мале підприємство є вихідним сектором економіки. Основними економічними рисами його є:

- відособленість (тобто господарювання на свій страх і ризик);
- спеціалізація на будь-якому виді діяльності;
- реалізація виробничих товарів (послуг) через купівлю-продаж на ринку.

Загальновизнаним є те, що мале підприємство — це самостійна, систематична ініціативна господарська діяльність малих підприємств та громадян-підприємців (фізичних осіб), що проводиться на власний ризик з метою отримання прибутку, є обов'язковим елементом ринку, важливим фактором розвитку та ефективного функціонування економіки.

Малим (незалежно від форм власності) визначаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працівників за звітний фінансовий рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Становлення і розвиток малого підприємства України проходило досить швидко. Так, діючих малих підприємств у 1991 році налічувалось 19,6 тис. одиниць; 3 637,0 осіб зайнятого населення, а в 2003 році — 272,7 тис. одиниць із зайнятого біля 2 млн осіб. Особливо динамічно зростала кількість діючих суб'єктів малого підприємства в перші роки незалежності України (1991—1993 рр.) — в зв'язку з проведенням малої приватизації та формуванням законодавчої бази (яка спонукала підприємливих осіб на законних підставах організувати свій приватний бізнес). За ці роки кількість малих підприємств зростає в 3,8 рази.

Таблиця 2. Основні показники малого підприємництва в Україні з 2000 року до 2007 року [11]

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість малих підприємств (тис.)	217.9	233.6	253.8	272.7	283.4	295.1	307.4	324
На 10 тис. населення	44	48	53	57	60	63	66	70
Середньорічна кількість найманих працівників на малих підприємствах (тис.)	1709.8	1807.6	1919.5	2034.2	1928	1834.2	1746	1674
У розрахунку на одне підприємство (осіб)	8	8	8	7	7	6	6	5
Кількість малих підприємств за видами економічної діяльності								
• Діяльність готелів і ресторанів (тис.)	7.9	8.7	9.3	9.3	9.6	9.7	10.1	10.3
— зайнято (тис.)	69.5	72.9	76.9	77.6	75.3	71.5	71.8	68.4
• надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	7.5	8.5	9.5	9.9	10.3	10.6	10.2	10.3
— зайнято (тис осіб)	80.1	90.3	98.5	105.2	101.7	95.9	85.1	76.3
• торгівля, ремонт автомобілів, побутових приладів	101.1	100.2	102.1	104.1	102	101.4	103	103.6
— зайнято (тис осіб)	80.1	90.3	98.5	105.2	101.7	95.9	85.1	76.3

У другій половині 90-х років темпи зростання загальмувались. Почала скорочуватись середньостатистична чисельність працівників у малому бізнесі, особливо негативним стало те, що більшість зареєстрованих малих підприємств не діяла, або займалась торгівлею та громадським харчуванням. При загальному збільшенні підприємств кількість зайнятих працівників скорочувалась. Так, у 1995 році на одне мале підприємство припадало 12 працівників, в 2000 році — 8 осіб, а в 2007 році — 5 осіб.

Аналіз статистичних даних засвідчує, що частка найманих працівників малих підприємств у загальній кількості працівників за видами економічної діяльності складає 18,4%, а в готелях та ресторанах — 49%, надання послуг у сфері культури та спорту — 41,3%, освіта — 40,8%, операції з нерухомістю і послуги підприємствам — 46%. Отже, саме в названих видах економічної діяльності перевага належить малим підприємствам, в той час як у промисловості лише 9%, сільському господарстві 15,4% працівників зайнято в малому підприємстві.

Територіальна насиченість малими підприємствами значно коливається в межах України. Найвище значення цього показника зафіксовано в м. Києві в 2007 році: налічувалось 232 малих підприємств на 10 тисяч населення, що становить 81,8% в загальній кількості підприємств, на яких зайнято 260,3 тис. осіб, що становить 14,6% кількості населення в працездатному віці.

Цей показник найвищий по Україні і протягом 5—6 років майже не змінюється і більш ніж у два рази вищий середнього показника по Україні (6%). Близькі до середніх показників — Автономна республіка Крим, Харківська, Одеська, Львівська і Київська області.

Найнижчі показники розвитку малого підприємства в питанні зайнятості населення, як це не дивно, мають Тернопільська, Рівненська, Луганська, Івано-Франківська, Закарпатська, Донецька і Вінницька області, де рівень зайнятості становить 4—5% [11].

Саме зайнятість населення, здатність створювати нові робочі місця, поглинати надлишкову робочу силу і є головною функцією малого підприємства. Адаже в той час, коли йде скорочення робочих місць на великих підприємствах, малі фірми не лише зберігають, але створюють нові робочі місця.

Значення малого підприємства в національній економіці, крім зайнятості населення, визначають й інші властиві йому функції.

По-перше, мале підприємство, будучи антімонопольним за своєю суттю, допомагає утвердженню конкурентних відносин. З одного боку, внаслідок численності елементів, що його складають, та високого динамізму вони (малі підприємства) значно манше зазнають монополізації, ніж великі підприємства. З іншого боку, за умов вузької спеціалізації й використання інновацій, мале підприємство є дієвим конкурентом, що підриває монополістичні позиції великих корпорацій. Саме ця функція малого підприємства відіграла у розвинених країнах суттєву роль у послабленні тенденції великого капіталу до монополізації.

По-друге, великий внесок малого підприємства у здійсненні прориву в багатьох важливих напрямках інновацій (інформатика, електроніка). Наприклад, у США на сектор малого підприємства припадає близько 50% науково-технічних розробок.

По-третє, сектор малого підприємства оперативніше реагує на зміну кон'юнктури, запити споживачів і надає ринковій економіці більшої гнучкості.

По-четверте, мале підприємництво виконує функцію пом'якшення соціальної напруги і демократизації ринкових відносин, бо саме воно є фундаментальною основою формування середнього класу населення.

Отже, мале підприємництво є обов'язковим елементом ринкової економіки, двигуном економічного та науково-технічного прогресу в суспільстві, важливим стабілізаційним механізмом і засобом реалізації особливого підприємницького потенціалу населення [3].

В умовах ринкової економіки мале підприємство, як виробник, може стати в нагоді великому, взявши на себе окремі функції, що не властиві провідній спеціалізації великих компаній (допоміжне виробництво, ремонтне обслуговування, туристичне обслуговування, харчування тощо).

Другорядні функції можуть бути передані малим підприємствам, невеликим супідрядним фірмам. Наприклад, у США і Західній Європі ступінь залежності виробництва великого підприємства від партнерів-супідрядників становить 50—60%, а в Японії — 70—80% [9].

Головним фактором привабливості малих підприємств для великих корпорацій є нижчі витрати на виробництво, що поєднуються з високою якістю продукції [10].

Таким чином, напрацьований досвід малого підприємництва в Україні, зарубіжні приклади мали б сприяти більш стійкому розвитку. Але, на жаль, поки що малі підприємства не виконують ролі провідного сектора ринкової економіки, про що свідчать і економічні показники їх діяльності: питома вага обсягу реалізованої продукції складає 4,4% загального обсягу реалізованої продукції за видами економічної діяльності, 33,6% підприємств малого бізнесу є збитковими [11].

Найважливіша причина невдач вітчизняного малого бізнесу вже на старті полягає в тому, що українці, охочі зайнятися підприємництвом, після створення малих підприємств стикаються з непривабливою реальністю. Величезні бюрократичні перепони, корупція з боку численних чиновників (преференції "своїм" фірмам, "наїзди" на конкурентів, хабарництва тощо), відсутність довгострокових і дорожніх чеків будь-яких кредитів, складність, суперечність і нестабільність законів, постанов, інструкцій, дуже високі ставки податків, обов'язкових платежів, плата за ліцензії, патенти і т.д.

Як зазначає Юрій Глухов, автор багатьох статей з незалежного аналітичного агентства: "Найбільше ж заважає малому бізнесу в Україні, про що криком кричать підприємці, бюрократизм і корупція. А за цими показниками країна демонструє різне погіршення показників при нинішньому уряді" [12].

У 2007 році Україна за рівнем ведення бізнесу займає 139 місце серед 178 держав (Дані чергової доповіді Всесвітнього банку).

Конкретизуючи причини, крім зазначених, які перешкоджають розвитку малого підприємництва в Україні, можна назвати:

1. Надмірне державне регулювання, наявність численних правил і процедур, передбачених нормативними актами, гальмують розвиток підприємства.

2. Труднощі ліцензування та реєстрації, часто при цьому використовуються послуги посередників чи юридичних фірм через неможливість прийти самостійно всі процедури. Наприклад, у США процедура реєстрації нового малого підприємства триває до 5 годин, тому в цій країні щорічно за середньостатистичними показниками створюються більше 300 тисяч нових фірм [10].

3. Фіскальні проблеми, незадовільна система оподаткування, високі податкові ставки, велика чисельність різних податків, часті зміни звітів, дефіцит грошей в державі й економічна криза, накопичення внутрішньої і зовнішньої заборгованості України не дають послабити податковий прес. Наслідком цього є перехід суб'єктів ринку до тіньового сектора, що складає майже половину ВВП.

4. Через великі процентні ставки банківської системи та відсутність грошей для банків кредити використовуються обмежено.

5. Недобросовісна конкуренція, внаслідок чого:

— корупція державних контролюючих органів;

— фальсифікація інформації про товари конкурента, наклепи, підлив репутації;

— технологічний та промисловий шантаж, копіювання технологій, використання торгових марок, упакувань конкурента;

— навмисне зниження цін;

— фізичні погрози, рекет [13].

6. Низький професійний рівень кадрового складу, відсутність знань в галузі фінансового права, невизначеність прав та соціального захисту, порушення прав на гідну оплату праці, недостатня компетентність в управлінні фірм, некомпетентність страх ризику тощо.

Припинити руйнівний вплив негативних факторів на економіку малого підприємництва можна лише при терміновому втручанні держави в організації, фінансово-економічні механізми розбудови в Україні малого підприємства.

ВИСНОВОК

Викладені питання, звичайно, не вичерпують зміст даної проблеми розвитку малого підприємства в Україні. Усе наведене вище засвідчує, що розвиток малого підприємства є складною науковою і практичною проблемою, яка потребує вирішення багатьох завдань як на державному, так і на регіональному рівнях управління. У всьому світі малі й середні підприємства утворюють основний хребет економіки.

На жаль, у нас сьогодні не існує належної нормативно-законодавчої бази сприяння та підтримки розвитку малого підприємства. Не отримала широкого доступу міжнародна підтримка, яка могла б доповнити і компенсувати заходи державної підтримки, особливо фінансові.

Негайного вирішення потребують три головні комплексні проблеми:

1. Нормативно-правова підтримка, спрощення дозвільної системи відкриття (закриття) підприємницької діяльності; соціальний захист, безпека та формування сприятливого соціально-психологічного середовища функціонування малого бізнесу.

2. Підтримка розвитку кадрового потенціалу малого підприємства, упорядкування системи оплати праці відповідно до зарубіжної методики, менеджменту, маркетингу та кооперації малого бізнесу, розвиток зовнішньоекономічної діяльності.

3. Фінансова підтримка, пільгове кредитування, спрощення системи оподаткування, забезпечення доступу малого бізнесу до сучасних технологій "ноу-хау" та залучення до державних замовлень [15, с. 16—17].

Вирішення цих проблем наблизить Україну до рівня розвитку малого бізнесу розвинутих країн і мале підприємство стане потужним рушієм економічного і соціального розвитку держави.

Література:

1. Регіональний аспект розвитку малих підприємств в Україні у 2004 році. Експрес-довідка від 30.06.2005 р. № 191. — К.: Держкомстат України. — 2005.

2. Розвиток підприємництва в Україні / Internet конференція. — Режим доступу: <http://www.br.com.ua/referats/pidpriemnictvo/5550.htm?dl>

3. Шабринська Н. Малі підприємства в системі економіки. — Режим доступу: <http://www.personol.in.ua/article.php?id=287>.

4. Економіческая енциклопедия. Политическая экономика / Гл. ред. А.М. Румянцев, — М.: Сов. энцикл., 1975. — Т. 2. — С. 95.

5. Гинс Г.К. Предприниматель / Г.К. Гинс. — М.: Посев, 1992.

6. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Перевод с немецкого; общ. ред. А.Г. Милитковского. — М.: Прогресс, 1982. — 455 с.

7. Закон України "Про підприємництво" від 7 лютого 1991 р. № 696-ХІІІ // Відомості Верховної Ради України, — 1991, — № 14, — С. 68.

8. Дем'янчук О.І. Формування підприємництва нового типу в системі самозайнятості України // Економіка і бізнес. — № 2. — 2004. — С. 38—42.

9. Певзнер А. Из плана гигантов // Правительственный вестник. — 1990. — № 2. — С. 4.

10. Майдерс Х. Малый бизнес по-американски // Деловой мир. — 1992. — № 4. — С. 17.

11. Статистичний збірник України. — Держкомстат України, 2008.

12. Глухов Ю. Кабмін прокормить малий бізнес // Голов. ред. — 2008.

13. Абрамова І.М., Пенська І.О. Проблеми розвитку малого підприємства в Україні // Фінанси України. — 2004. — № 34 — С. 10—12.

14. Лиганенко А. Стратегія державної підтримки підприємницької діяльності в Україні // Вісник КНТЕУ. — 2006. — № 4. — С. 9—10.

15. Дрига А.С. Стратегічне управління розбудовою малого підприємства в Україні. // Вісник КНТЕУ. — 2006. — № 4. — С. 16—18.

16. Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку. Указ Президента України № 779/2005 від 12.05.2005 р.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2009 р.